

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА

Серія «Постаті культури»
Заснована 2017 року

Станіслав Росовецький

ВОЛОДИМИР ПЕРЕТЦ

Біографія інтелектуала

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2023

УДК 821.161.2.09+398+94(092)(477)
Р757

Серія «Постаті культури»

Редколегія серії:

*Андрій Пучков, Костянтин Сігов, Олексій Сінченко (головний редактор),
Елеонора Соловей, Леонід Фінберг (керівник проєкту)*

Росовецький Станіслав

Р757 Володимир Перетц: Біографія інтелектуала / Наук. ред. А. Пучков. – Київ: Дух і Літера, 2023. – 376 с., з іл. – (Сер.: «Постаті культури»).

ISBN 978-966-378-967-5

Книжку присвячено академіку ВУАН та АН СРСР, доктору слов'янської філології, професору Володимиру Миколайовичу Перетцу (1870–1935) – філологу-давніку, історичу літератури, авторові праць з джерелознавства, текстології, палеографії, фольклористики й історії театру. Академік Перетц був і лишається зіркою нашого літературознавства, світилом європейського рівня, співмірним за яскравістю з Іваном Франком.

Автор ставить і намагається розв'язати питання про те, чому цей петербуржець присвятив життя українській давній літературі та фольклору, чому саме в Києві вийшов на світовий рівень філологічної науки, що зробив для України і що Україна не зробила для нього. Пропонуються відповіді на загадки причин арешту академіка двох академій і невиконання ним обіцянки написати історію української літератури.

Для викладачів, учителів, студентів. Для читачів, які не бояться замислитися над книгою.

Видання книги стало
можливим за підтримки
Міжнародного фонду «Відродження»

**Висловлюємо подяку родині Ольги та Андрія Анісімових
за підтримку серії видань «Постаті культури»**

На обкладинці використана робота Івана Остафійчука «Натюрморт з мискою», 1991 рік

На звороті обкладинки використана фотографія Станіслава Росовецького
авторства Сергія Саломатіна

УДК 821.161.2.09+398+94(092)(477)

ISBN 978-966-378-967-5

© С. Росовецький, 2023
© ДУХ І ЛІТЕРА, 2023

ЗМІСТ

<i>Вступ, або Уривок зі сповіді наукового онука Володимира Перетца</i>	5
Родовід академіка Перетца	12
Від поета до фольклориста	27
Між Петербургом і Києвом.....	39
У Києві – як воно було насправді.....	71
Семінарий як феномен. Заняття в Києві.....	90
Семінарий як феномен. «Експурсії»	106
Семінарий: Подолання перешкод і риси своєрідності	117
Семінарий і студентські видання навчальних посібників	123
Повернення петербуржця до Петрограда	134
Петроградський академік і знову приват-доцент.....	152
Самарське інтермецо	167
Друге повернення до Петрограда.	
Текстоцентрична і формалістична «Методологія»	183
Знову між Петроградом і Києвом.	
Монографія про «Слово о полку Ігоревім»	207
Вимушене звуження викладацької роботи. Збірник на честь	
Олексія Соболевського і роздуми про українські думи.....	232
У Комісії давнього українського письменства	249
Цькування Перетца та загибель його Комісії у ВУАН.....	261
В Інституті славістики та Інституті російської літератури	278

Чи існує методологічний заповіт Перетца?	286
Арешт і процес.....	303
Заслання. Поразка в боротьбі за звільнення. Смерть	327
<i>Післямова. Значення зробленого Володимиром Перетцем для філологічної науки.....</i>	<i>342</i>
Перелік скорочень.....	360
Основна література про Володимира Перетца.....	361
Іменний покажчик.....	365

ВСТУП

або УРИВОК ЗІ СПОВІДІ

НАУКОВОГО ОНУКА

ВОЛОДИМИРА ПЕРЕТЦА

Біографію Володимира Миколайовича Перетца доведеться почати трохи здалеку, з деяких спогадів. Життя проминуло швидко, але і в мої роки дуже не хочеться відчувати себе якимсь мамонтом серед слонів. Утім, якщо це корисно для справи, чому не пригадати те, що відбувалося, важко повірити, більш ніж півстоліття тому?

У вересні 1966 року почалися заняття спецсемінірів на російському відділі третього курсу філологічного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Я потрапив до спецсеминару професора Олександра Адріановича Назаревського (1887–1977) і мав вибрати тему для курсової роботи із запропонованого переліку, що починався з другорядних аспектів вивчення творів давньоруської літератури і завершувався незначними питаннями з біографії Пушкіна та маловідомим начерком Льва Толстого. Тільки за кілька років я зрозумів, що й вибір тем для філологів-початківців, і співпраця з керівником під час написання студентом курсової роботи, і процедура її захисту на спецсемінарі – все це відтворювало організацію «Семінарію руської філології», який заснував Перетц ще на початку XX століття й одним із перших учасників якого був Олександр Адріанович.

Але повернуся до пари, на якій розподілялися теми курсових. Я вибрав тоді тему «Київські списки Повісті про Петра і Февронію», знов-таки не знаючи, що тим самим сту-

паю на шлях слідування двом фундаментальним методологічним вимогам академіка Перетца, а саме обов'язкової роботи з рукописами і необхідності фактичних спостережень над текстами. Про мотиви вибору розповім з повною щирістю, хоч вони й наївні. Олександрю Адріановичу було тоді сімдесят вісім років; тендітний, невисокий на зріст, з білим пухом навколо голови і з сивими довгими вусами, він здавався трохи не від світу сього. І в мене склалося враження, що професор ображений і навіть пригнічений тим, що ніхто зі студентів не обрав теми з давньої літератури. Він же був фахівець передусім з давнього російського й українського письменства і в другому семестрі блискуче прочитав нам курс давньої російської літератури. Тут треба додати, що загальний рівень викладачів факультету тоді був невисокий.

Ще раз повертаючись до того доленосного дня, пригадую, що на початку заняття, ще до вибору тем, Назаревський знайомився з анкетними даними учасників спецсемінару і вголос їх коментував. Прочитавши моє прізвище, вік і помітку «Слюсар», він посміхнувся у вуса і сказав: «Це добре». Мабуть, йому сподобалась перспектива зробити з робітника освіченого філолога. А я справді, не пройшовши в 1963-у до університету за конкурсом, рік відпрацював слюсарем у геологорозвідувальній партії. Свій тогочасний інтелектуальний і психологічний стан я пізніше визначав словами Юліана Тувіма з поезії «Чоловік і я», тільки не в оригіналі («przedstaw sobie / Mnie, straszego chłopca z Łodzi!»), а в російському перекладі Наума Гребнева, де ліричний герой – «дикий парень с дальней Лодзи». От-от, тільки треба замінити: «з Лисичанська». (Восени 1964 року, коли я поїхав вдруге вступати до Київського університету, у нашому місті обидві бібліотеки для дорослих стояли зачинені на ремонт, проте відкрилися два нові ресторани. А ставши студентом, я лише після другої, літньої, сесії перестав побоюватися, що мене виженуть з університету.) І не мав я жодного бажання вивчати давню літературу, мене цікавили російські футуристи, і я мріяв написати про їхнього харківського сподвижника Григорія Петнікова. Але тоді раптом захотілося зробити приємне старому професорові, от і вибрав «Петра і Февронію».

«Пам'яті академіка Володимира Миколайовича Перетця – вчителя вчителів наших».

Думаю, тепер читачеві зрозуміло, чому моя жартівлива претензія маніфестувати себе «науковим онуком» академіка Перетця отримала нещодавно друковану підтримку³. А я одержав право на оприлюднення цієї книжки.

Ось основні її тези. Блискучий інтелектуал Володимир Перетц був і залишається зіркою нашого літературознавства, зіркою такого ж європейського рівня і такої саме приблизно яскравості, як Іван Франко. Обережна адаптація ним панівної марксистсько-ленінської доктрини дає нам унікальний шанс вивчити його особисту методологію гуманітарної науки, визначивши в ній думки та вимоги, цінні для подальшого розвитку української історії літератури та фольклористики, і застарілі компоненти, якщо такі знайдуться.

Як повелося в томах серії «Постаті культури», інтелектуальну діяльність академіка Перетця подано на тлі побутового та родинного. З одного боку, нам допоможе монографія Андрія Івановича Шаповала (н. 1966), де за архівними епістолярними матеріалами зібрані основні джерела про життя і смерть нашого героя⁴. З другого, сухість і недомовленість більшості цих текстів можуть змусити нас звернутися до такого засобу сучасної інтелектуальної біографії, як бетризація. Коли це буде потрібно.

А почнемо з етнічно-культурних коренів Володимира Перетця.

³ Головкина А. И., Рубинчик О. Е. «Вспомните... Вашу современницу...»: Анна Ахматова и Николай Гудзий // Український Ахматівський збірник: Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Соціальні комунікації. Сімферополь, 2018. Т. 29 (68), № 2. С. 188.

⁴ Шаповал А. І. Володимир Миколайович Перетц як вчений-українознавець, дослідник рукописної та книжкової спадщини у світлі епістолярних джерел. Київ: НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2020. Далі вказуємо сторінку в тексті, після прізвища автора.

РОДОВІД АКАДЕМІКА ПЕРЕТЦА

Перетці вели походження від міфічного Переса, молодшого з двох близнюків, за Торою народжених Тамар від Іегуди. Згодом це ім'я стало прізвиськом одного з аристократичних єврейських родів Іспанії. Його герб зображав лева, що стояв на задніх лапах з короною на голові. Після вигнання євреїв із країни в XV столітті рід Перетців розсіявся світом. У наступному, XVI столітті представники однієї з гілок роду оселилися в Речі Посполитій, а вже у XVIII прізвище Перетц, Перец стало досить популярним і в Росії. Лише один приклад. 1902 року в будинку на розі Невського проспекту і Великої Морської в Петербурзі орендував приміщення «Торговый дом Я. Перетц[а], вина, фрукты и гастрономия». Торговець, можливо, і не знав, що століттям раніше всім цим величним будинком володів його однофамілець Абрам Ізраїльович Перетц (1771 – після 1833), непересічна людина, єврейсько-російський громадський діяч, фінансист і комерсант. Прадід Володимира Миколайовича Перетца.

Народився він у сім'ї рабина в містечку Любартові Люблінської губернії в Речі Посполитій, але вже через рік ця місцевість опинилася у складі Австро-Угорщини. Вчився спочатку вдома, потім в єшиві – вищій єврейській школі для чоловіків, де вивчали, головним чином, Тору і Талмуд. Але юнак спромігся отримати знання й у світських науках, зокрема в математиці й географії, блискуче володів німецькою мовою, згодом опанував російську. Він глибоко перейнявся ідеями Гаскали – єврейського Просвітництва другої половини XVIII століття і став її послідовником, маскилим. Адепти Гаскали виступали за більшу інтеграцію євреїв в європейське суспільство, за поширення серед них освіти в галузі світських наук. Євреї Європи мали залучатися до світ-

ВІД ПОЕТА ДО ФОЛЬКЛОРИСТА

Батько Володимира Миколайовича помер у Лісному, а похований був в іншому передмісті, Парголові, бо для його родини в Петербурзі й квартиру орендувати, і місце на кладовищі купити з їхніми статками було важко. Дітям небіжчика, малим Володимирові та Левові, було призначено пенсію в розмірі 30 карбованців на місяць. Фактично ж їх до закінчення гімназії утримувала мати, вдова в 28 років Марія Карлівна, яка заробляла приватними уроками музики. У вересні 1878 року брати почали безкоштовне початкове навчання в Іванівському училищі для малолітніх, що належало тому ж Людинолюбному товариству, в Імператорській гімназії якого викладав їхній покійний батько.

Уже в наступному вересні Володимира було переведено в перший клас до тієї ж гімназії і поселено в інтернаті при ній. За статутом 1873 року в штатні вихованці цього навчального закладу приймалися «сироти та напівсироти найбідніших дворян, цивільних і військових чиновників, та духовенства і взагалі привілейовані стани, переважно з мешканців Санкт-Петербурга». Тут хлопець учився і прожив десять років. Згодом Володимир Миколайович розповідав другій дружині, Варварі Павлівні Адріановій-Перетц, що

«в четвертому класі він прочитав “Нариси бурси” М. Помяловського і знайшов у них дуже мало для себе нового. Життя в пансіоні нічим не відрізнялося від бурси: ті ж побиття старшими, постійний страх покарань, пиятика, злочинство, цинічні розмови, розпуста, приховані під зовнішньо суворим режимом. До того ж це було життя надголодь – годували дітей на 13 з половиною копійок у день, із котрих більша частина ще залишалася в економа і буфетника; взимку доводилося страждати й від

ДРУГЕ ПОВЕРНЕННЯ ДО ПЕТРОГРАДА. ТЕКСТОЦЕНТРИЧНА І ФОРМАЛІСТИЧНА «МЕТОДОЛОГІЯ»

До Петрограда подружжя Перетців і Софія Щеглова повернулися в травні 1921 року. Переїзд вимагав великої попередньої підготовки, коштував неабияких грошей. Володимир Миколайович мав заочно розв'язати питання з роботою для себе та для обох учениць, посунути вперед справу отримання казенної академічної квартири, організувати перевезення колекцій рукописів, стародруків, ікон та іконок мідяного лиття, зібраних ним у Поволжі та призначених для Академії наук.

Порівняно нескладно виявилось відновити викладання в Петроградському-Ленінградському університеті йому самому. З 1921 року Перетц читав, зокрема, курс російської усної словесності, спромігся відновити й Семінарій, але з ученицями тут виникли складнощі. Варвару Павлівну вдалося влаштувати викладачкою на курси зі школення наукових співробітників при Державному інституті історії мистецтв, а Софія Олексіївна знайшла роботу лише в 1922 році, до того ж не викладацьку – науковим співробітником комісії зі складання «Тлумачної бібліографії давньоруської літератури» і помічником бібліотекаря.

Не відразу поталанило отримати замість холодної квартири на Васильєвському острові першу казенну академічну на Мойці, 21 і перевезти туди бібліотеку та колекції. У цій квартирі побував Віктор Петров (В. Домонтович). Ось його опис:

«Я був у Володимира Миколайовича Перетца в його просторій академічній квартирі в старовинному будин-

кові на Мойці. Широкі сходинок вели мене десь угору. Продовгастих багатівіконний передпокій був ясніший за великі кімнати помешкання з низькими стелями. Кабінет академіка був подібний до зали; він був завантажений збіркою давніх рідкісних рукописів й унікальних стародруків у шкіряних оправах 16–18 ст. Громіздки фоліанти книг. Петроградське сталеве-сіре присмеркове світло».

Описавши передпокій та кабінет, письменник не забув і про хазяїна: «На півночі Перетц загубив той свій яскравий смугляво-червоний колір обличчя, який він мав давніше в Києві. Дещо розплився. Втративши темпераментну пружність, набув імпозантної поважності академіка. Він сидів у кріслі біля письмового стола як люб'язний господар, з чорною круглою шапочкою на голові, і розпитував мене про кийські новини, про Академію, про життя, людей, зміни». Отже, Петров, порівнюючи вигляд Володимира Миколайовича з довоєнним, побачив, що той «дещо розплився». Але в Самарі академік схуднув, з 83 кілограмів ваги зберігши лише 68, що для його високого зросту було катастрофічно мало, і не зміг би так швидко відновитися; та й на фото 1920-х жодних ознак повноти не видно. Тоді як риси обличчя в літнього чоловіка могли і зм'якнутися, «розплистися».

Професорська шовкова ярмулка мала прикривати поріділе волосся на тім'ї. Водночас це була свого роду корпоративна ознака. Але не тільки – це був певний знак незадоволення радянською дійсністю, ярмулкою академік відділяв себе від неї. Про це здогадувався його студент Веніамін Зільбер (Каверін):

«Перетц здавався нам старим, хоча йому ледве виповнилося п'ятдесят років, – поняття про вік з двадцятих років змінилося. Високий, прямий, на межі огрядності, але ще витончений, він вражав безумовністю своїх думок. З ретельності, з якою він одягався, з демонстративної манери говорити і триматися неважко було зробити висновок, що він незадоволений тим, що відбувалося в університеті. Іноді, приступаючи до лекції, він надягав шовкову ярмулку на велику голову, що починала лисіти. Ярмулка була ніби свідченням непорушності академічної науки».

В ІНСТИТУТІ СЛАВІСТИКИ ТА ІНСТИТУТІ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Володимир Миколайович зрадив би себе, коли б після катастрофи з Комісією українського письменства доби феодалізму розірвав останні зв'язки з ВУАН, перестав опікуватися розвитком української філологічної науки та кинув напризволяще своїх учнів у Києві й в Україні. До самого арешту він через Маслова продовжував підтримувати матеріально Наталію Кістяківську і Ганну Берло, намагався залучити учнів в Україні до нових академічних проєктів, якими займався в Ленінграді.

Як зазначалося, суб'єктивно він почувався краще в АН СРСР, бо до нього там академічні керівники ставилися з тією повагою, на яку він заслуговував. Йому здавалося, що компартійний вплив у всесоюзній Академії відбувається м'якше, більш культурно, ніж в Україні. Взагалі ж це безперечний парадокс, що академіка Перетца «критикували» й переслідували в Києві, а заарештували в більш ліберальному Ленінграді. Пояснюється він тим, що комуністичне реформування у двох академіях, ВУАН і Всесоюзній, хоч і відбувалося де в чому паралельно (академіки-кияни мали зважати на харків'ян, а академіки-ленінградці – на москвичів, проводилися ті ж самі кампанії тощо), але не синхронно. Крім того, партійці, що проводили реформи в Україні, наслідували російських, а не навпаки. На жаль, українські академіки відчували свою меншовартість щодо російських колег. На цю прикру особливість українського академічного життя Володимир Миколайович звернув увагу доволі рано. У серпні 1925 року він писав Сперанському:

«Курйоз: наша Академія вельми зневажливо ставиться до Всеукраїнської Академії: вона навіть (тобто, звичайно – наша олігархія) не послала Українській Академії запрошення на ювілей. Лободу я насилу провів у члени-кореспонденти, Грушевського – нині Платонов не зміг провести у члени-кореспонденти, бо “не зустрів співчуття” – а українці... обрали в дійсні члени Ольденграда (правильно: С. Ф. Ольденбурга. – С. Р.), Стеклова, Карпінського, Бузескула і Бородіна. Троє підкреслених – завжди стояли на різко консервативно-централістичній точці зору і не приховували своєї неприхильності до “сепаратизму”. Чим пояснити таку <...> необережність українців? Чи це – сервілізм? Схиляння перед “столичними” персонами? Побуваю в Києві – з’ясує. А то дивно!»¹.

Наступ на немарксистську науку та її представників розгортався і в Росії, але не в таких брутальних формах, як в Україні. Перетц це бачив і старанно фіксував відмінності в партійній «критиці» вчених у Києві та Ленінграді. Він писав Маслоу в листі від 26 лютого 1932 року:

«17 лютого в “Ленинградской правде” була стаття, дуже слухна, про епідемію “покаянь” – зі приводу таких в Інституті історії мистецтв. Там ясно написано те, що я не раз повторював собі: через сеанси з покаючими – не рухається реальна робота. Колись ця здорова думка докотиться до Києва! Там у Вас, на жаль, занадто багато людей, які, не вмючи самі нічого створити, роблять кар’єру на “критиці”».

У травні того ж року він у листі до Маслова констатував: «Тут не вважають нас “буржуазними формалістами” і нашу роботу – “за вияв академічного та голого документалізму” і не вимагають, щоб ми “каялись” у неіснуючих гріхах. Видно, що “марксизм” київський і ленінградський – різняться доволі суттєво». Нова деталь додається в листі до Маслова, написаному в жовтні 1933 року:

¹ Робинсон М. А., Сазонова Л. И. О судьбе гуманитарной науки в 20-е годы... С. 462.

ЧИ ІСНУЄ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗАПОВІТ ПЕРЕТЦА?

Головна стаття Перетца в першому томі ТОДРЛ, «До питання про порівняльний метод у літературознавстві», семантично пов'язана з другою його статтею, власне, розгорнутою рецензією, – «Академічне видання Моління Даниїла Заточника», і водночас – з попередньою статтею, теж розлогою, Михайла Яковлева «Порівняльний метод у дослідженнях про руську літературу доби феодалізму». Із розвідкою Яковлева статтю Перетца було об'єднано підрядковою приміткою на сторінці 299: «Статті М. О. Яковлева і акад. В. М. Перетца про порівняльний метод у літературознавстві подано в порядку обговорення. *Ред.*» Розгляньмо спочатку співвідношення статей Яковлева і Перетца.

Михайло Олексійович Яковлев (1886–1962) – це маловідомий історик літератури, мистецтвознавець і фольклорист, який активно видавався в середині 1920-х. Лише в 1924 році він надрукував у Ленінграді у видавництві Петра Сойкіна книжки «Народна піснетворчість про отамана Степана Разіна (3 історичних пісень XVII століття)» і «Балетмейстер Маріус Петіпа: Нарис з історії руського балета», а у видавництві «Книга» – монографію «М. Ю. Лермонтов як драматург» і за два роки – розвідку «Г. В. Плеханов як методолог літератури (Досвід побудови марксистської методології літератури)» (1926). Усього він матиме тридцять друкованих праць. Викладатиме у вишах Ленінграда, переживе блокаду. У «Лермонтовській енциклопедії» немає статті про нього, працю про драматургію Лермонтова названо «еклектичною за методологією»¹.

¹ Миллер О. В. Лермонтоведение // Лермонтовская энциклопедия / Гл. редактор В. А. Мануйлов. Москва: Сов. энциклопедия, 1981. С. 245.

ЗАСЛАННЯ. ПОРАЗКА В БОРОТЬБІ ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ. СМЕРТЬ

Ніби починаючи все в житті спочатку, Володимир Миколайович змушений був шукати в Саратові житло. Розв'язати проблему з поселенням допомогло давнє знайомство. У місті жив Євген Павловський, випускник історико-філологічного факультету Університету св. Володимира, учень Перетца. Він запросив Учителя до себе, і той недовгі роки заслання прожив у його квартирі. Можна сказати, що самовіддана праця в Семінарії чи не востаннє відгукнулася Володимирові Миколайовичу добром.

Розмістившись, засланий академік почав шукати роботу. У Саратові діяв університет, але його історико-філологічний факультет було ліквідовано 1931 року. Натомість у педагогічному інституті існувала кафедра російської літератури, професорську посаду на ній обіймав видатний літературознавець Олександр Скафтимов (1890–1968), у ті роки – декан факультету російської мови і літератури. Олександр Павлович, людина чуйна і з гострим почуттям справедливості, не побоїться спілкуватися із засланим академіком і буде одним із небагатьох сміливців, які згодом проведуть його в останню путь. Мабуть, його влади не вистачило, щоби прийняти на кафедру ще формально академіка, який після виroku не втратив права на державну службу. Спираючись на лист Перетца до Єрофєєва від 8 липня 1935 року, Шаповал зауважує: «В. М. Перетца навіть не взяли до бібліотеки Саратовського державного університету на посаду наукового консультанта, у якому, як знав вчений, бібліотека мала велику потребу» (А. Шаповал, с. 374). Натомість дочка Павловського, доцент кафедри російської літератури філологічного факультету Саратовського державного універси-

Основна література про Володимира Перетця

Адрианова-Перетц В. П. Археографические и источниковедческие труды В. Н. Перетца // Археографический ежегодник. Москва, 1969. С. 275–280.

Адрианова-Перетц В. П. Владимир Николаевич Перетц (1870–1935) // Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. Москва; Ленинград, 1962. С. 206–233.

Адрианова-Перетц В. П. Начало пути: В киевском семинаре В. Н. Перетца // Воспоминания о Николае Каллиниковиче Гудзии. Москва, 1968. С. 9–15.

Бабак Г., Дмитриев А. Атлантида советского нацмодернизма: Формальный метод в Украине (1920-е – начало 1930-х). Москва, 2021 (Науч. прил. Вып. ССХХVI). С. 63–86 (Глава 2. Филологические штудии Владимира Перетца и поиски истории украинской литературы).

Груздева Е. Н. Владимир Николаевич Перетц в Киеве. 1903–1914 гг. (из переписки В. Н. Перетца с А. А. Шахматовым) // Академик А. А. Шахматов: Жизнь, творчество, научное наследие: Сборник статей к 150-летию со дня рождения учёного. С.-Петербург, 2015. С. 150–166.

Груздева Е. Н. Избрание в ординарные академики В. Н. Перетца (реконструкция событий по архивным материалам) // Петербургский исторический журнал. 2018. № 1. С. 253–264.

Гудзий Н. К. Памяти учителя // Рус. литература. 1965. № 4. С. 164–169.

Гудзій М. К. Пам'яті академіка В. М. Перетця (1870–1935) // Рад. літературознавство. 1965. № 12. С. 45–49.

Дзира Я. І. Першовідкривач українських старожитностей, будівничий Київської філологічної школи: До 100-річчя